

## **Planirana dotrajalost kao korporativna strategija proizvođača: pojmovno određenje, posledice primene i pravna regulacija**

### **Planned obsolescence as a manufacturer's corporate strategy: conceptual definition, implementation consequences and legal regulation**

*Marija Mijatović<sup>1\*</sup>, Tamara Gajinov<sup>2</sup>, Ozren Uzelac<sup>3</sup>*

<sup>1,2</sup>Univerzitet Union, Beograd, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Srbija / Union University, Belgrade, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Serbia

<sup>3</sup>Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski Fakultet u Subotici, Srbija / University of Novi Sad, Faculty of Economics, Subotica, Serbia

\*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 20.03.2023, Rad prihvaćen / Accepted: 10.05.2023.

**Sažetak:** Planirana dotrajalost predstavlja korporativnu politiku stvaranja proizvoda sa veštački ograničenim korisnim vekom upotrebe ili namerno slabim dizajnom. Termin obuhvata sve strategije koje povećavaju stopu zamene proizvoda kroz skraćivanje njegovog životnog veka pre optimalnog roka, kako u tehničkom, tako i u psihološkom smislu. Kao negativne posledice planirane dotrajalosti prepoznaju se nanošenje materijalne štete potrošačima izigravanjem njihovih prava, ali i efekti koji nezasita proizvođačka politika ima na životnu sredinu i ekološku održivost kroz prekomerno rasipanje prirodnih resursa u proizvodnim procesima i gomilanje otpada. Ipak, definisanje planirane dotrajalosti predstavlja izazov za nauku s obzirom na to da su manifestacije strategije višestruke, pravna regulacija tek u začetku, a pristup problemu zahteva multidisciplinarnost pre uspostavljanja jasnijih standarda. Stoga autori posmatraju postojeću sudsku praksu, pionirski legislativni primer francuskog Zakona o potrošačima kojim je planirana dotrajalost prvi put sankcionisana, te postojeće inicijative i perspektivu regulacije ovog pitanja u Evropskoj uniji koja za sada ima oblik neobavezujućih soft law instrumenata.

**Ključne reči:** potrošačko pravo, planirana dotrajalost, korporativna ekološka odgovornost, pravo Evropske unije, zaštita životne sredine.

**Abstract:** Planned obsolescence is a corporate policy of creating products with artificially limited useful lives or deliberately weak designs. The term includes all strategies that increase the rate of product replacement by shortening its life before the optimal term, both in a technical and psychological sense. The negative consequences of planned obsolescence include material damage to consumers by violating their rights, but also the effects that an insatiable production policy has on the environment and ecological sustainability through the excessive waste of natural resources in production processes and the accumulation of waste. However, defining planned obsolescence is a challenge for science, given that the manifestations of the strategy are multiple, legal regulation is just starting to emerge, and multidisciplinary approach to the problem is required before establishing clearer standards. Therefore, the authors observe the existing judicial practice, the pioneering legislative example of the French Consumer Code, which sanctioned planned obsolescence for the first time, and the existing initiatives and the perspective of the regulation of this issue in the European Union, which for now has the form of non-binding soft law instruments.

**Keywords:** consumer law, planned obsolescence, corporate environmental responsibility, European Union law, environmental protection.

<sup>1</sup>[orcid.org/0000-0001-8160-7397](https://orcid.org/0000-0001-8160-7397), e-mail: [mrksicmarija@gmail.com](mailto:mrksicmarija@gmail.com)

<sup>2</sup>[orcid.org/0000-0003-4265-9244](https://orcid.org/0000-0003-4265-9244), e-mail: [tamara.gajinov@gmail.com](mailto:tamara.gajinov@gmail.com)

<sup>3</sup>[orcid.org/0000-0001-6991-1644](https://orcid.org/0000-0001-6991-1644), e-mail: [ozren.uzelac@ef.uns.ac.rs](mailto:ozren.uzelac@ef.uns.ac.rs)

## UVOD / INTRODUCTION

Savremeno potrošačko društvo zasniva se na inherentnoj trijadi pretpostavki usmerenih na rast potrošnje: kupovina – korišćenje – odbacivanje proizvoda. Takva, iz ugla proizvođača profitabilna konstrukcija, podstiče se kroz tri instrumenta:

1) *marketing* – sredstvo stvaranja psihološke potrebe za proizvodom na strani kupca,

2) *credit* – sredstvo za premošćavanje nemogućnosti trenutnog plaćanja kroz vezivanje za finansijske institucije, i

3) *planiranu dotrajalost* (eng. *planned obsolescence*) – fenomen korporativne strategije koji je u centru istraživanja autora ovog rada.

Termin „planirana dotrajalost” prvi je upotrebio 1932. godine Bernard London u pamfletu pod nazivom „Okončati depresiju planiranom dotrajalošću”. Ovaj američki trgovac nekretninama predlagao je da vlasti iskoriste pristup planirane dotrajalosti u pogledu proizvoda za ličnu upotrebu koji bi posle određenog vremena bili smatrani „mrtvim” u pravnom smislu. To bi postiglo primarni željeni rezultat povećane potražnje za novim proizvodima (čime bi se uticalo na povećanje obima proizvodnje i na zapošljavanje), ili kao sekundarnu opciju - svojevrsno „kažnjavanje” potrošača kroz dodatno oporezivanje za upotrebu proizvoda nakon isteka predviđenog perioda (London, 1932). Od ove početne, valja napomenuti, nerealizovane zamisli, fenomen se razvio kao sredstvo korporativnog ekosistema koji zahteva stalan rast (Bisschop et al., 2022), odnosno kao politika planiranja ili dizajniranja proizvoda s ograničenim rokom trajanja tako da postanu zastareli, tj. staromodni ili nefunkcionalni nakon određenog vremena (Bulow, 1986). Planirana dotrajalost simbolizuje „ulivanje u kupca želje da poseduje nešto malo novije, malo bolje, malo ranije nego što je potrebno” (Brooks prema Adamson, 2003). Izraz planirana dotrajalost, ali i termini jednako indikativnog značenja, poput ugrađena zastarelost ili prevremena dotrajalost (eng. *built-in/premature obsolescence*) koriste se za imenovanje korporativne politike kreiranja proizvoda sa veštački ograničenim korisnim vekom upotrebe ili namerno slabim dizajnom, koja obuhvata sve prakse koje skraćuju životni vek proizvoda pre nego što ga optimalno dostigne, a podstiču na njegovu zamenu. Nadalje, ovaj pojam se može shvatiti kao opadanje vrednosti proizvoda pre prirodnog nastupanja dotrajalosti zbog razvoja tehnologije, promena ponašanja potrošača, mode i slično. Kao jedan od prvih primera ovakve korporativne strategije ističe se slučaj iz 1924. godine kada su najveći svetski proizvođači sijalica (Philips, General Electric, Osram i Compagnie des Lampes) postigli

dogovor o ograničenju životnog veka svojih proizvoda. Time je smanjen tržišni standard od 2.500 na 1.000 sati gorenja do 1940. godine, daleko ispod višedecenijskog predviđenog životnog veka za sijalice sa žarnom niti (Bisschop et al., 2022). Kao indikacija drugačijih korporativnih strategija pre primene koncepta planirane dotrajalosti daje se primer tzv. Stogodišnjeg svetla (eng. *The Centennial Light*) - ručno izrađene sijalice iz 1901. godine postavljene u kalifornijskoj vatrogasnoj stanici koja i dan danas svetli, dok su se tri kamere koje je kao svojevrsnu atrakciju danonočno snimaju pokvarile u samo poslednjih par godina. Savremeniji primeri ove prakse odnose se na kompaniju Apple i njihov proizvod AirPods - bežične slušalice dizajnirane da funkcionišu samo 18 do 36 meseci svakodnevne upotrebe pre nego što se pretvore u dugovečni i toksični otpad (Taffel, 2023, 433). Slično, taktikom planirane dotrajalosti smatra se potrošačima neobelodanjeno usporavanje starijih modela iPhone-a (6, 6 plus, 6S i 6S Plus) putem softverskog ažuriranja.

S obzirom na to da se planirana dotrajalost manifestuje na više načina, klasifikuje se prema različitim kriterijumima. Osnovna podela je ona na tehničku i psihološku dotrajalost. Tehnička dotrajalost se odnosi na objektivni kriterijum materijalnih nedostataka koji dovode do zamene proizvoda pre nego što je to potrošač očekivao. Razlozi za to mogu biti razni, preko programske dotrajalosti, otežanih mogućnosti za popravku proizvoda, do smanjene dugovečnosti baterija itd. S druge strane, postoji i psihološka dotrajalost uzrokovana subjektivnim motivima za zamenu proizvoda koja se može odnositi na izmenjenu percepciju poželjnosti proizvoda iz ugla potrošača, što je strategija posebno karakteristična za modnu industriju. Ipak, i pored sve veće zainteresovanosti naučne misli za ovaj fenomen, ne postoji njegova univerzalno prihvaćena definicija. Razlozi za to leže u navedenim heterogenim manifestacionim oblicima planirane dotrajalosti, ali i u pravnom neregulisanju ili samo posrednom regulisanju ovog pitanja. Za potrebe ovog rada autori analiziraju planiranu dotrajalost kao decidnu poslovnu strategiju ograničenja životnog veka proizvoda sa dalekosežnim ekološkim i društvenim posledicama koje se mogu posmatrati iz ugla korporativne odgovornosti prema potrošaču i životnoj sredini.

## 1. METODOLOGIJA / METHODOLOGY

Autori u radu ukazuju na posledice koje po potrošača i životnu sredinu ima primena korporativne strategije planirane dotrajalosti, ali upućuju i na oprečne stavove povodom kategoričnog sankcionisanja ovog koncepta u svetlu potrebe za stalnim

inovacijama. Potom se fenomen posmatra iz multidisciplinarnih perspektiva nauka ekonomije, ekologije, kriminologije i na kraju prava. Autori analiziraju sudsku praksu grupnih tužbi u SAD kao i njome inspirisanu sudsku praksu koja se razvija u Evropskoj uniji. Sledi uporednopravni prikaz: 1) pionirske regulative francuskog Zakona o potrošačima kojim je prvi put sankcionisana planirana dotrajalost, 2) posrednog regulisanja ovog pitanja u pojedinim zemljama EU kroz, pre svega, zaštitu potrošačkih prava i 3) legislativnih inicijativa u vezi sa planiranom dotrajalošću na nivou EU koje su za sada formulisane kroz meke, nesankcionisane propise – soft law.

## 2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

### 2.1. *Posledice planirane dotrajalosti - kondemnatorni i afirmativni stavovi u vezi sa njenim efektima / Consequences of planned obsolescence - condemnatory and affirmative attitudes regarding its effects*

Posledice primene korporativne politike planirane dotrajalosti dele se na negativne, koji imaju dominantno „učešće” u sveukupnim efektima, i sa druge strane na pozitivne efekte koji se tiču inovacija i realnog unapređenja proizvoda kroz stalna usavršavanja. Negativna konotacija u vezi sa ovim fenomenom se vezuje za nanošenje materijalne štete potrošačima izigravanjem njihovih prava, ali i u pogledu uticaja koje nezasita proizvođačka politika ima na životnu sredinu. Naime, strategija iza planirane dotrajalosti veštački ograničava životni vek proizvoda na štetu potrošača kako bi se povećao profit, ali i na štetu ekološke održivosti, jer proizvod prerano zastareva te se odbacuje (Wrbka & Di Mateo, 2018). Ova praksa se najčešće dovodi u vezu sa elektronskim uređajima pa se i doprinosi gomilanju tzv. e-otpada (eng. e-waste) od odbačenih frižidera, mašina za pranje veša, televizora, računara, mobilnih telefona i sl.

U smislu materijalnog oštećenja potrošača, ova umišljajna delovanja proizvođača i sledujuća svojstva proizvoda ogledaju se u nekoj od mnoštva mogućih manifestacija. Npr. proizvod po isteku unapred određenog vremenskog perioda prestaje da funkcioniše adekvatno ili sveukupno, mogućnost njegove popravke je umanjena ili se obeshrabruje (otežava se pristup uslugama popravke ili se vrše u samo pojedinim servisima). Ponekad je samostalna popravka nemoguća jer se proizvod ne može demontirati, a da se ne ošteti. Npr. Apple-ove baterije za iPhone 11 je teško zameniti bez izazivanja značajne štete na proizvodu i bez neophodne eksper-

tize (Suovanen, 2019). Nadalje, popravka proizvoda može biti neisplativa (delovi za zamenu su nesrazmerno skupi u odnosu na kupovinu novog proizvoda) ili onemogućena (rezervni delovi su dostupni samo određeno vreme), ili proizvod s izvesnošću zastareva na način da će se u predviđenom roku smatrati „nemodernim” iz ugla potrošača.

Kao posledica po životnu sredinu, planirana dotrajalost dovodi do prekomernog rasipanja prirodnih resursa u proizvodnim procesima, dok je e-otpad jedna od najbrže rastućih kategorija otpada po veličini i toksičnosti. Samo u 2022. godini stvoreno je oko 60 miliona tona e-otpada na svetskom nivou (Global Transboundary E-waste Flows Monitor 2022). Kada se nemarno odlaže ili demontira (a na Zemlji se trenutno nalazi preko 347 miliona tona nerecikliranog e-otpada), toksične supstance (npr. olovo, kadmijum) mogu kontaminirati obližnju vodu, vazduh i zemljište. Ovo zauzvrat zagađuje ekosisteme, useve i vodu za piće, nanoseći štetu ljudskom zdravlju i životnoj sredini (Bisschop et al., 2022).

Ipak, autori skreću pažnju na to da planirana dotrajalost ima i posledice koje bacaju drugačije svetlo na ovaj koncept kroz činjenicu da stalno, pa čak i neznatno unapređenje proizvoda vodi inovacijama u korist potrošača. Stoga bi njeno „blanko” sankcionisanje značilo i kočenje napretka i razvoja konkurencije na slobodnom tržištu. S druge strane, osmišljenim pribegavanjem fragmentaciji inovacija, tj. njihovom namernom postepenom uvođenju može se doprineti fraudoloznom aspektu planirane dotrajalosti. Naime, pod pravnim plaštom inovacija, kompanije mogu umišljajno isključiti određene karakteristike aktuelnih modela proizvoda, rezervišući ih za buduće koji će biti lansirani u predviđenom trenutku - kada delovi starijeg modela počnu da se kvare, a da bi se osiguralo maksimalno privlačenje potrošača (Bisschop et al., 2022). Naime, kompanije se mogu braniti tvrdnjom da nije nezakonito poboljšavati proizvod, već da je u najboljem interesu potrošača da dobiju kontinuirani pristup ažuriranim verzijama proizvoda. Tako se javlja tenzija između inovacije, s jedne strane, i održivosti proizvoda, s druge, kao dva kraja spektruma kojima se vode proizvođači i legislatori. Takođe, egzaktno definisanje slučajeva u kojima bi se plan pristupanja izmeni proizvoda imao smatrati opravdanim na osnovu jasnih standarda teško je zamisliv, kao i razlikovanje u praksi od nepoštenih poslovnih prakse. Stoga se posledice planirane dotrajalosti moraju objektivno sagledati iz oba ugla – kondemnatornog i afirmativnog, ne bi li se našao put ka prihvatljivim zajedničkim imeniocima za regulatornu osnovu.

*2.2. Multidisciplinarnost naučnog pristupa fenomenu planirane dotrajalogosti i pionirska sudska praksa na osnovu grupnih tužbi u SAD / Multidisciplinarity of the scientific approach to the phenomenon of planned obsolescence and pioneering case law based on class actions in USA*

Već je ukazano na činjenicu da institut planirane dotrajalogosti nije lako definisati, pa su usled mnoštva primera, pre jasne posledice iz ugla potrošača i štetnosti po životnu sredinu, nego što je moguće uokviriti pojam jasnim granicama. Štaviše, fenomenu planirane dotrajalogosti pristupa se multidisciplinarno – s ekonomskog, ekološkog, kriminološkog, te pravnog aspekta. Tako se iz ugla ekonomije posmatra kao poslovna strategija u kontekstu korporativne etike i cirkularne ekonomije. S aspekta ekologije proučavaju se efekti koje ova praksa ima po životnu sredinu i ideje ekodizajna (Rivera & Lallmahomed, 2015). S kriminološkog aspekta, konstruktivna je observacija planirane dotrajalogosti kao podvrste korporativnog zločina. U tom smislu, smatra se tipičnim kriminalom belog okovratnika (eng. white collar crime), odnosno nezakonitom i štetnom radnjom u elitnim krugovima koja se sprovodi radi profita preduzeća u okviru legitimnih profesionalnih delatnosti (Friedrichs prema Bisschop et al., 2022). S pravnog aspekta, pak, značajni su izazovi u pogledu analize planirane dotrajalogosti jer ne postoji matična grana u kojoj se proučava, već se posmatra kroz prizmu sudske prakse (prevažodno grupnih tužbi (eng. class action) u SAD i od skora EU), i fragmentirane regulative u okviru prava potrošača, konkurencije, korporativne odgovornosti i zaštite životne sredine. Posledično, nije moguće ostvariti zaštitu pred sudom pozivajući se isključivo na planiranu dotrajalogost kao krivično delo (sem u Francuskoj), već u okviru povrede drugih instituta prava potrošača, te kroz protivljenje nepoštenim poslovnim praksama itd. Npr. u SAD ne postoje posebni savezni zakoni protiv planirane dotrajalogosti, ali je pokrenut niz slučajeva u kojima se navodi da se radi o obmanjujućoj ili nepoštenoj poslovnoj praksi, kojom se krše prava potrošača.

Kao poznate primere grupnih tužbi u SAD povodom planirane dotrajalogosti ističemo one u vezi sa proizvođačima štampača. Tužba iz 2006. godine protiv kompanije Epson završena je nagodbom povodom štampača kojima je suspendovana funkcija, čak i kada kertridži još nisu bili prazni, odnosno u njima je ostajala znatna količina mastila (Epson Ink Cartridge Class Action Lawsuit Settlement). Nadalje, 2010. godine podignute su čak tri grupne tužbe po osnovu nepoštenih poslovnih praksi protiv kompanije Hewlett Packard (HP) jer je „pametni čip“ u štampaču ukazivao da je potrebno zameniti kertri-

dže mnogo pre nego što su bili prazni. Time su štampači postajali neupotrebljivi, čak i za funkcije koje ne zahtevaju mastilo (Ciolino v. Hewlett-Packard Co; Rich v. Hewlett-Packard Co; Blennis v. Hewlett-Packard). Protiv iste kompanije je 2018. godine podignuta još jedna grupna tužba okončana nagodbom u iznosu od 1,5 miliona dolara, a u vezi sa lažnim porukama o greškama na njihovim štampačima (The HP Ink Cartridge Monopoly Class Action Lawsuit). Istorijski uspeh jurisdikcije SAD u ovoj materiji (koji je poslužio kao obrazac u pokretanju sudskih postupaka po istom osnovu u zemljama članicama EU) postignut je nakon podizanja grupne tužbe protiv Apple-a. Naime, Apple je pristao da plati do 500 miliona dolara za rešavanje sudskog spora prema kojem je kompanija optužena za prikriveno usporavanje starijih modela iPhone-a, paralelno sa promovisanjem novijih modela, a s ciljem navođenja vlasnika da kupe zamenske telefone ili baterije (Apple Inc Device Performance Litigation). Nadalje, grupna tužba je pokrenuta i protiv kompanije Tesla, sa zahtevom za kompenzaciju oštećenim vlasnicima modela automobila S i Ks. Naime, brojni vlasnici automobila ove marke primetili su smanjenje razdaljine koju su mogli da pređu pre dopune baterije. U tužbi se navodi da je kompanija Tesla namerno smanjila kapacitet baterije putem ažuriranja softvera, a sama kompanija pristala je da kroz nagodbu plati svakom vlasniku 625 dolara.

*2.3. Upporedni pregled pravne regulative planirane dotrajalogosti i povezane sudske prakse u EU / Comparative review of the legal regulation of planned obsolescence and related court practice in the EU*

Preovlađujuća praksa povodom problema planirane dotrajalogosti još uvek je takva da se ne definiše zakonski već joj se pristupa kroz različite regulatorne inicijative s ciljem poboljšanja položaja potrošača (Malinauskaite & Erdem, 2021). Npr. Švedska olakšava popravku i recikliranje proizvoda smanjenjem stope PDV, a agresivnije oporezuje proizvode koje je teško reciklirati. Italija administrativno sankcioniše nepoštenih poslovnih praksi, dok su Holandija, Austrija i Finska preduzele mere za unapređenje prava potrošača u pogledu garancija (Wrbka & DiMatteo, 2018). EU se takođe bavila planiranom dotrajalogošću - iako prvobitno implicitno putem uređivanja pitanja politike o otpadu, korišćenju prirodnih resursa, informisanju potrošača i cirkularnoj ekonomiji (La Rosa, 2020). Neposredno i posredno je materija uređivana zasada putem soft law – „mekim“ nesankcionisanim izvorima prava čija se primena preporučuje. Tako danas rezolucije ili akcioni planovi predstavljaju prvi korak ka klasičnoj, sankcionisanoj hard law regulaciji (npr. direktive EU, v. Mijatović, 2018). U okviru

Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta još 2013. godine otvoreno je pitanje potpune zabrane planirane dotrajalosti, a 2015. godine usvojen je Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju sa, između ostalog, ciljem da se roba široke potrošnje učini trajnijom i lakšom za popravku (Malinauskaitė & Erdem, 2021). Evropski parlament je 2017. godine Rezolucijom podstakao Komisiju da se fokusira na rešavanje planirane dotrajalosti putem harmonizacije, a Akcionim planom za cirkularnu ekonomiju iz 2020. godine Komisija izražava protivljenje ovoj praksi. Evropski parlament je rezolucijama iz 2020. i 2021. godine tražio od Komisije razmatranje konkretnih mera zaštite potrošača od planirane dotrajalosti. Na kraju je ona 2022. godine iznela predlog za usvajanje propisa koji bi uspostavio pravila za sve proizvode na unutrašnjem tržištu, sa ciljem da se izrađuju tako da budu izdržljiviji, višekratni, popravljivi, pogodni za reciklažu, i generalno manje štetni po životnu sredinu. Time bi se izvršile i promene u dosadašnjoj regulativi o ekodizajnu uključivanjem pravila o pasosu digitalnog proizvoda i zabranom uništavanja neprodane robe (European Parliament, Briefing EU, 2022).

Ipak, kao pionirski poduhvat u pogledu uređenja ove materije autori ističu odredbe francuskog Zakona o potrošačima iz 2015. godine (fr. Code de la Consommation). Ovim propisom Francuska je postala prva država na svetu koja je dala (pa 2022. godine korigovala) zakonsku definiciju planirane dotrajalosti, te ju je zabranila i sankcionisala. Određuje je kao „upotrebu tehnika pomoću kojih lice koje je zaduženo za stavljanje proizvoda na tržište ima za cilj namerno smanjenje životnog veka proizvoda kako bi se povećala stopa zamene“ (čl. L. 441-2 Zakona o potrošačima). Pomenute tehnike mogu podrazumevati namerno uvođenje greške ili slabosti u proizvod, tehničko ograničenje, nekompatibilnost i druge prepreke za popravku proizvoda. Ovakva regulacija kombinovana je sa garancijom prava potrošača da znaju koliko dugo će rezervni delovi proizvoda biti dostupni, uz obavezu da isti budu isporučeni u roku od dva meseca od upućivanja zahteva. Takođe, od 2016. godine proizvođači uređaja su obavezni da besplatno poprave ili zamene neispravan proizvod u roku od dve godine od kupovine, čime je zapravo uvedena obavezna dvogodišnja garancija i razrađeno tzv. pravo na popravku (eng. right to repair). Ukoliko odgovorna lica budu proglašena krivim za primenu ove prakse, očekuju ih kazne u maksimalnom iznosu od 300.000 evra (ili do 5% prosečnog godišnjeg prometa za poslednje 3 godine), uz mogućnost kazne zatvora do dve godine (čl. L454-6 Zakona o potrošačima). Svakako, ostaje diskutabilno da li planirana dotrajalost u smislu ovog

propisa podrazumeva i propuste proizvođača, te na koji se način namerno smanjenje životnog veka proizvoda s ciljem povećanja stope zamene pred sudom dokazuje. U Francuskoj je nastavljeno sa zakonodavnim uređenjem ovog i srodnih pitanja kroz regulisanje cirkularne ekonomije i nametanjem obaveze saopštavanja tzv. indeksa popravljivosti (eng. repairability index) električnih i elektronskih proizvoda. Takođe je zabranjeno bilo kojom tehnikom, uključujući softver, onemogućavati da se proizvod popravlja bez odobrenih dobavljača. Konačno, planira se obavezivanje proizvođača da obaveste potrošače o tome koliko dugo će ažuriranja softvera, obezbeđena u trenutku kupovine, ostati kompatibilna sa redovnom upotrebom uređaja.

Pored revolucionarne zakonodavne inicijative, u Francuskoj je od velikog značaja za utemeljivanje prakse i standarda povodom ove materije aktivnost grupe za prava potrošača pod nazivom Stop planiranoj dotrajalosti (fr. Halte a l'Obsolescence Programmee – HOP). Naime, od strane HOP-a podneta je tužba 2017. godine protiv Apple-a jer kompanija nije obavestila potrošače da ažuriranje operativnog softvera za iPhone 6, 6S, SE i 7 može dovesti do usporavanja ovih starijih modela, što je isticano kao krivično delo obmane u privredi nečinjenjem i slučaj sankcionisane planirane dotrajalosti. Francuska Agencija za zaštitu potrošača kaznila je 2020. godine Apple sa 25 miliona evra, a HOP je opisao ovaj ishod kao „istorijsku prvu pobedu“ protiv nečuvenih praksi kreiranja proizvoda „spremnih za bacanje“ (eng. ready to toss). Ipak, nezadovoljstvo postoji jer je odbačena optužba za planiranu dotrajalost, te neće biti javnog suđenja koje bi dodatno bacilo svetlo na temu o kojoj ne postoji dovoljno svesti. HOP je takođe 2017. godine podneo krivičnu prijavu protiv nekoliko proizvođača računarskih štampača (Epson, HP i Canon) zbog prodaje proizvoda koji su navodno dizajnirani sa planiranom dotrajalošću (npr. štampač pokazuje da su kertridži prazni kada ponekad još uvek sadrže 20-40% mastila; potrošač može biti primoran da promeni sve kertridže kako bi mogao da nastavi da koristi i druge funkcije štampača, npr. skener; štampač se blokira prikazivanjem kraja životnog veka jastučića za upijanje mastila itd). Postupak ni šest godina kasnije nije završen, a HOP je 2020. godine pružio podršku žalbi Udruženja potrošača UFC-Que Choisir protiv kompanije Nintendo zbog planiranja dotrajalosti upravljača za konzole (Halte a l'Obsolescence Programmee). I u Italiji su giganti Samsung i Apple 2018. godine kažnjeni sa po 5 miliona evra od strane antimonopolskog tela (u vezi sa pomenutim usporavanjem uređaja ažuriranjima softvera), uz obavezu da prikažu obaveštenje o ovoj

odluci na svojim italijanskim veb stranicama. Apple je kažnjen i sa dodatnih 5 miliona evra jer kupcima nije dao jasne informacije o bitnim karakteristikama litijumskih baterija. Nadalje, ovakve inicijative pratila je i asocijacija Europotrošači (eng. Euroconsumers) ugledajući se na sudsku praksu SAD, aktivnosti uzbušnjivača asocijacije Popravka (The Repair Association), koristeći kao argument kompenzaciju koju su američki potrošači izdejsvovali od Apple-a. Naime, pokrenut je talas tužbi protiv ove kompanije povodom planirane dotrajlosti, počevši od Belgije i Španije 2020. godine, preko Italije i Portugala 2021. godine. Procenjuje se da bi u slučaju gubljenja ovih sporova šteta po Apple mogla da dostigne 180 miliona evra.

### ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Planirana dotrajlost predstavlja strategiju proizvođača kojom se, u cilju povećanja stope zamene, na razne načine ograničava životni vek proizvoda, sa dalekosežnim ekološkim i društvenim posledicama, koje se mogu posmatrati iz ugla korporativne odgovornosti prema potrošaču i životnoj sredini. Ipak, usled nepostojanja jedinstvenog stava o tome šta pojam planirane dotrajlosti egzaktno obuhvata kao praksu, te usled cilja inovacije proizvoda u interesu potrošača na koji se proizvođači mogu pozivati, normativno uređenje ovog pitanja pokazuje se kao velik izazov. Stoga se ovaj fenomen uglavnom izričito ne reguliše, ili se reguliše posredno i sporadično kroz institute različitih grana prava, pre svega potrošačkog prava. Od značaja za uobličavanje standarda i formiranje svesti o štetnosti ove prakse imaju grupne tužbe u SAD koje služe i kao inspiracija za postupke pokrenute protiv velikih korporacija na tlu Evropske unije.

Najdecidniji legislativni iskorak u ovoj materiji, odnosno pionirsko regulatorno određenje i sankcionisanje planirane dotrajlosti, kako novčanom kaznom, tako i kaznom zatvora do dve godine, izvršila je Francuska Zakonom o potrošačima 2015. godine. Takođe, od značaja su i inicijative i tužbe organizacija za zaštitu potrošača koje deluju u iščekivanju da Evropska unija preduzme konkretnije korake u odnosu na dosadašnju praksu regulisanja ovog pitanja, kroz neobavezujuće, samo „preporučujuće“ soft law izvore – akcione planove, rezolucije i slično. Svakako se značajnom čini perspektiva sankcionisanja ove prakse obavezujućim komunitarnim izvorom prava, koji će učiniti izvodljivim disciplinovanje korporativnih „igrača“ po osnovu jasnih kriterijuma i može služiti kao model - propis brojnim pravnim sistemima.

### LITERATURA / REFERENCES

- [1] Adamson, G. (2003). Industrial strength design: how Brooks Stevens shaped your world, *MIT Press*, pp. 4-5.
- [2] Apple Inc Device Performance Litigation, US District Court, Northern District of California, No 18-md-02827.
- [3] Apple Inc Device Performance Litigation, US District Court No 18-md-02827.
- [4] Bisschop, L., Hendlin, Y., Jaspers, J. (2022). Designed to break: planned obsolescence as corporate environmental crime, *Crime, Law and Social Change*, 78, 271-293.
- [5] Blennis v. Hewlett-Packard Co., Case No. 5:07-cv-00333-JF.
- [6] Bulow, J. (1986). An Economic Theory of Planned Obsolescence, *Quarterly Journal of Economics*, 101(4), 729-749. DOI:10.2307/1884176.
- [7] Ciolino v. Hewlett-Packard Co., Case No. 5:05-cv-03580-JF.
- [8] Code de la Consommation. Dostupno na: [https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte\\_lc/LEGITEXT000006069565/2023-03-18](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069565/2023-03-18)
- [9] Epson Ink Cartridge Class Action Lawsuit Settlement. Dostupno na: <https://www.epsonsettlement.com/>
- [10] Euroconsumers. Dostupno na: <https://www.euroconsumers.org/activities/apple-class-action-lawsuits>
- [11] European Parliament, Briefing EU - Legislation in Progress. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733524/EPRS\\_BRI\(2022\)733524\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733524/EPRS_BRI(2022)733524_EN.pdf)
- [12] Global Transboundary E-waste Flows Monitor 2022. Dostupno na: [https://ewastemonitor.info/wp-content/uploads/2022/06/Global-TBM\\_webversion\\_june\\_2\\_pages.pdf](https://ewastemonitor.info/wp-content/uploads/2022/06/Global-TBM_webversion_june_2_pages.pdf)
- [13] Halte a l'Obsolescence Programme. Dostupno na: <https://www.halteobsolescence.org/apple-condamne-suite-a-la-plainte-deposee-par-hop/>
- [14] La Rosa, E. (2020). Planned obsolescence and criminal law: A problematic relationship? In: *Sustainability and Law*, Springer, pp. 221-236.
- [15] London, B. (1932). *Ending the depression through planned obsolescence*, New York. Dostupno na: [https://web.archive.org/web/20120819154515/http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/London\\_%281932%29\\_Ending\\_the\\_depression\\_through\\_planned\\_obsolescence.pdf](https://web.archive.org/web/20120819154515/http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/London_%281932%29_Ending_the_depression_through_planned_obsolescence.pdf)

- [16] Malinauskaite, J., & Erdem, F. B. (2021). Planned obsolescence in the context of a holistic legal sphere and the circular economy. *Oxford Journal of Legal Studies*, 41(3), 719-749.
- [17] Mijatović, M. (2018). Agencije za formulisanje – metodi rada i saradnja savremenih subjekata harmonizacije međunarodnog trgovinskog prava, *Strani pravni život*, 2, 169-183.
- [18] Rich v. Hewlett-Packard Co., Case No. 5:06-cv-03361-JF.
- [19] Rivera, J., & Lallmahomed, A. (2016). Environmental implications of planned obsolescence and product lifetime: a literature review, *International Journal of Sustainable Engineering*, 9(2), 119-129.
- [20] Suovanen, J. (2019). *iPhone 11 Battery Replacement*. Dostupno na: IFxit. <https://www.ifxit.com/Guide/iPhone+11+Battery+Replacement/127450>
- [21] Taffel, S. (2023). AirPods and the earth: Digital technologies, planned obsolescence and the Capitalocene. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 6(1), 433-454. DOI:10.1177/25148486221076136
- [22] The HP Ink Cartridge Monopoly Class Action Lawsuit, Case No. 5:16-cv-05820-EJD
- [23] Wrbka, S., & DiMatteo, L. A. (2018). Comparative warranty law: Case of planned obsolescence, *University of Pennsylvania Journal of Business Law*, 21 (4), 907.